Wie heeft er hier gelogen? De Würzburger *Lügenstein*-Affaire

door Birgit Niebuhr, vertaald uit het Duits door Huub Bruens

De geschiedenis van dr. Johann Bartholomäus Adam Beringer te Würzburg uit de vroege jaren van de 18e eeuw is zeker een van de beroemdste gevallen van fossielvervalsing uit de wetenschapsgeschiedenis. Haast alle aankomend geologen en paleontologen krijgen het verhaal te horen, maar meestal helaas verkeerd. De ware gebeurtenis is zo sterk omgeven door speculaties en laster, dat een exacte reconstructie van de gebeurtenissen in de jaren 1725 en 1726 nauwelijks meer mogelijk lijkt.

Het verhaal

In de simpele versie wordt het verhaal meestal als volgt verteld. Amateur-paleontoloog Beringer was in 1725 volgens sommigen de lijfarts van de Vorst-bisschop èn directeur van het gerenommeerde Julius ziekenhuis, volgens anderen echter professor in de Medicijnen aan de Universiteit van Würzburg. Twee van zijn collega's, de wiskundige Roderique en de bibliothecaris, en hoge ambtenaar, Eckhart, waren de eigendunk van Beringer meer dan zat en bedachten een sluw plan. Zijn lieten drie jonge mannen nepfossielen uit lokaal kalkgesteente maken. De vervalsingen lieten bijzondere 'voorwerpen' zien. Er waren vogels nog met hun eieren, slakken en schelpen waarvan de zachte delen bewaard waren gebleven, spinnen die nog in hun web zaten, maar ook bloemen die net door insecten bezocht werden. Later werden steeds vreemdere versteende objecten 'gevonden', zoals kometen met hun staart, zonnen met menselijke gezichten en uiteindelijk zelfs platen met Hebreeuwse geschriften (afb. 1).

Deze maaksels werden door de jongens steeds naar Beringer gebracht. Deze was verrukt, hij betaalde een aanzienlijk vindersloon en verzamelde zo in korte tijd een enorme hoeveelheid. Hij schreef in het Latijn een monografie over de stenen, die in mei 1726 onder de (verkorte) titel 'Lithographiae Wirceburgensis' verscheen. De 204 vondsten worden daarin op 21 kopergravures afgebeeld en in veertien hoofdstukken beschreven.
Het bedrog kwam aan het licht, zo wordt verteld, toen Beringer een steen kreeg waarop zijn eigen naam in het Hebreeuws was gegraveerd. De beetgenomen Beringer bracht de zaak voor het gerecht. De drie jongens werden verhoord en gaven de gebeurtenis toe. De gevolgen waren voor alle hoofdrolspelers onaangenaam. Roderique werd gedwongen Würzburg per direct te verlaten. Eckhart verloor zijn betrekking en hem werd de toegang tot de archieven ontzegd. Beringer, die zijn Lithographiae Wirceburgensis had opgedragen aan de Vorst-bisschop, probeerde zijn afgang te beperken door de gehele oplage op te kopen en te verbranden. Hij trok zich bijna geheel terug uit het openbare leven en stierf kort daarna: arm en verbitterd.

Afb. 1. Komeet, 13,7 bij 17,5 cm.
In de Lithographiae Wirceburgenis (1726) afgebeeld op Plaat III.

Afb. 2. Hooiwagen,
7,3 bij 6,0 cm. In de Lithographiae Wirceburgenis (1726) afgebeeld op Plaat X.

In een andere versie van het verhaal zouden de drie jongens door Roderique tot de misdaad zijn aangezet, omdat deze in het geheim de vrouw van Beringer beminde. Aan het eind van de 19e eeuw gaf August Demmin de onverkwikkelijke geschiedenis een zeer fantasievolle nieuwe draai: een aantal pottenbakkers zou de figuurtjes uit witte klei gevormd en gebakken hebben. Het hoofd van de pottenbakkersbende moest, toen het uitkwam, voor een half jaar de kerker in.
Een pikant detail aan deze versie is dat August Demmin zelf een zogenaamde *Lügenstein* in zijn verzameling had! Karl von Zittel vertelde twintig jaar later dat alles slechts een studentengrap geweest was (afb. 2).
Maar als men iets nauwkeuriger naar de Lithographiae Wirceburgensis kijkt, de archieven met verhoren, protocollen en brieven van de betrokkenen wat zorgvuldiger bestudeert, èn vooral meer in detail kijkt naar de *corpora delicti* (de bewijsstukken), dan blijkt dat de geschiedenis destijds

niet zo eenvoudig was. Onlangs zijn er twee boeken verschenen waarin geprobeerd wordt alle betrokkenen wat meer recht te doen.

Dramatis personae

De Lügenstein-affaire kent vier hoofdrolspelers en vier figuranten: De tragische held van het drama, Johann Bartholomäus Adam Beringer, is vermoedelijk in 1667 in Würzburg geboren. Zijn vader was ook medisch professor en hoofdarts van het Würzburgse Julius ziekenhuis; zijn zoon volgde hem haast dwangmatig op. Een studiereis naar Leiden was de verste reis die hij ooit in zijn leven zou maken. Af en toe is in de tekst van de Lithographiae Wirceburgensis duidelijk het voorbehoud van de maker te merken tegen alles wat vreemd is, alles wat hem tegelijkertijd begeerlijk en bedrieglijk voorkomt. Beringer stierf, ongeveer zeventig jaar oud, in 1738.
Als auteur van de Lithographiae Wirceburgensis staat op het titelblad een zekere Georg Ludwig Hueber vermeld, 'cand. med', een doctoraal student van Beringer. Zijn aandeel aan het opus bleef beperkt tot een tekst van negen pagina's aan het begin, waarin het boek wordt opgedragen aan de Vorst-bisschop, en de uit zes pagina's bestaande afsluiting met vijftig medische thesen ('Corollaria Medica').
Johann Georg von Eckhart is in 1664 bij Hildesheim geboren. Hij heeft in Leipzig gestudeerd en is bij de geleerde Gottfried Wilhelm Leibniz in Hannover in dienst geweest tot deze stierf. Eckhart beklom snel de carrièreladder en werd in 1721 in de adelstand verheven. In 1724 werd hij naar Würzburg gehaald voor zo'n hoog salaris dat de oudere professoren en de Raad van Würzburg geschokt waren. Hij stierf in hoog aanzien in 1730 in Würzburg, de plaats waar hij ook begraven ligt.

Afb. 3. Parende kikkers, 6,2 bij 10,5 cm. In de Lithographiae Wirceburgenis (1726) afgebeeld op Plaat XII.

Jean Ignace Roderique is in 1697 in Malmedy geboren. Hij was novice bij de Jezuïeten in Trier, maar verliet de orde nog voordat hij tot priester was gewijd. Hij gaf les in verschillende steden. Eckhart haalde Roderique in december 1725 naar Würzburg; een tijd die bepalend was voor de Lügenstein-affaire.
En dan niet te vergeten de vier knapen uit Eibelstadt, van wie drie namen bekend zijn: de twee broers Hehn en Christian Zänger. Zij werkten al ver voor de affaire voor Beringer en hebben tijdens de verhoren toegegeven dat zij de Lügensteine naar hem hebben gebracht (afb. 3).

De corpora delicti

De eerste *'Figurensteine'* (citaten cursief) zou Beringer op Sacramentsdag (31 mei) 1725 ontvangen hebben. Hij was zo verrukt dat hij de gebroeders Hehn en Zänger tussen juni en november intensief op de vindplaats *Mons Eivelstadiano* liet graven. In vijftien nationale en internationale collecties (in Würzburg, Bamberg, Erlangen, München, Schleusingen, Jena, Waldenburg, Marbach am Neckar, Stuttgart, Keulen, Haarlem, Oxford en Graz) zijn 434 corpora delicti teruggevonden; van nog eens 60 verdwenen Lügensteine bestaan foto's of tekeningen. Op de kopergravures van de Lithographiae Wirceburgensis staan 92 van deze 494 Lügensteine weergegeven. Uit uitgebreid onderzoek is gebleken dat Beringer zeker 600, tot mogelijk zelfs 1100, exemplaren in zijn bezit heeft gehad. Of de ooit door hemzelf vermelde *ongeveer 2000 Figurensteine* echt hebben bestaan, valt, gezien de korte tijdspanne waarin ze zijn gevonden, te betwijfelen. Alle Lügensteine zijn uit handstukken van Boven-Muschelkalk (Midden-Trias) gemaakt (afb. 4).

Afb. 4. Kever, 12,0 bij 15,2 cm. Alle stenen die hier zijn afgebeeld zijn te bewonderen in het Geologisch Instituut van de Universiteit van Würzburg.

De Lithographiae Wirceburgensis

Beringer startte zijn werk aan de Lithographiae Wirceburgensis op het moment dat er steeds meer Lügensteine gevonden werden. De 21 prachtig bewerkte platen waarop de kopergraveerder Puschner 204 verschillende exemplaren heeft afgebeeld, moeten in de winter van 1725-1726 – toen Roderique naar Würzburg kwam – al klaar zijn geweest. Deze Lügensteine werden ook wel de 'Eerste Generatie' genoemd. Op 4 oktober 1725 deed Beringer in de Leipziger krant 'Neue Zeitungen' een vooraankondiging. Hij verwees daarin naar de *allerbijzonderste – en door niemand tot dan als fossielen beschreven – versteende lucht-, zee-, land- en waterdiertjes die hij* (Beringer zelf) *voor het grootste deel heeft verzameld.* Op de ook toen al geuite mogelijkheid van vervalsing beroept Beringer zich op ooggetuigen die bij de opgraving aanwezig waren. Bovendien bestrijdt hij dat het om echte versteningen (*wahre Petrificationen*), dus fossielen, gaat.
Ook in de Lithographiae Wirceburgensis is vanaf de eerste bladzijde steeds weer sprake van *twee ongelovige heren* (bedoeld zijn Eckhart en Roderique), die klaarblijkelijk al

enige maanden voor de uitgave twijfelden aan het natuurlijk ontstaan van de stenen. Al in zijn voorwoord (Prooemium) neemt Beringer stelling daartegen:

Ik geloof dat een natuuronderzoeker nauwelijks iets mooiers onder ogen kan krijgen; schitterend, vooral omdat de figuren niet alleen getekend zijn in eenvoudige lijnen, maar als basreliëf in perfecte vorm boven het oppervlak van de steen te voorschijn komen, zodanig dat zeer geleerde en eerbiedwaardige mensen werkelijk argwanend worden dit te geloven, alsof het bedrog zou kunnen zijn waarbij hebzuchtige bedriegers deze stenen kunstmatig hebben vervaardigd en begraven.

Beringer bespreekt in zijn Lithographiae Wirceburgensis uitvoerig de verschillende mogelijkheden van het ontstaan van zijn Figursteine. Hij maakt echter duidelijk onderscheid tussen de Figursteine en *versteningen* (echte Muschelkalkfossielen), maar hamert herhaaldelijk op een natuurlijk ontstaan. Zelfs de beitelsporen die op de Figursteine zichtbaar zijn – iets waarop de critici Beringer destijds al gewezen hadden en die de kopergraveur gedetailleerd heeft weergegeven – storen hem niet. Integendeel: zulke sporen moeten van de hand van God komen, die de creaturen in steen gehouwen heeft (afb. 5).

Afb. 5. Krab, 18 bij 16 cm. In de Lithographiae Wirceburgenis (1726) afgebeeld op Plaat XX.

Verderop in de tekst van de Lithographiae Wirceburgensis worden de aanvallen op zijn tegenstanders steeds scherper, tot het in het voorjaar van 1726 tot een botsing komt. Beringer koopt van de vier knapen uit Eibelstadt meerdere Lügensteine die door Rodrique zijn gemaakt. Hij wordt hiermee geconfronteerd tijdens een ontmoeting bij de 'vindplaats' waar ook de Vorst-bisschop en vele Würzburgse notabelen aanwezig zijn. Deze sleutelscène is overgeleverd uit drie bronnen (de Lithographiae Wirceburgensis, het verhoorprotocol van 15 april 1726 en een brief van Eckhart aan zijn vriend Hugo van 23 maart 1727), en levert het bewijs dat Hoofdstuk XII uit de Lithographiae Wirceburgensis pas na het eerste van de twee verhoren geschreven kan zijn. Beringer heeft dit hoofdstuk kennelijk opnieuw geschreven en verving het oude tijdens het drukproces. Dit verklaart ook waarom Hoofdstuk XI eindigt op pagina 80, terwijl het nieuwe Hoofdstuk XII, dat langer is dan het eerste, geschrapte deel, weer met pagina 79 begint. Na zijn uitgebreide conclusie in Hoofdstuk XIII (*Zouden we daarom niet besluiten dat er unieke vormen bestaan in stenen, zoals er ook edelstenen, marmer, magneten, pyrieten en andere wonderen bestaan die de planken van de Schatkamer der Stenen vullen? Moeten we voortaan niet onze unieke Figursteine daartoe rekenen?*) volgt alleen nog de beschrijving van de afbeeldingen IX tot XXI.

Het naspel

En de moraal van dit verhaal? In de verhoren gaven de drie knapen uit Eibelstadt toe dat zij Figursteine hadden verkocht aan Beringer, maar niet dat zij deze ook zelf hadden gemaakt. De *Corpora Delicti* bevatten ook dieren en planten die zij helemaal niet hadden kunnen kennen, tenzij ze toegang tot wetenschappelijke boeken hadden gehad. Ook zijn sommige Lügensteine zo kunstig gemaakt dat er zeker een steenhouwer bij betrokken geweest moet zijn. Verder is het aannemelijk dat de makers Hebreeuws kenden. De steen met Beringers naam heeft waarschijnlijk nooit bestaan. Rodrique kwam pas in de winter van 1725-1726 naar Würzburg en is zeker verantwoordelijk geweest voor het fabriceren van enkele Lügensteine van de tweede 'Eibelstadt Generatie' in het voorjaar van 1726; alle door Beringer afgebeelde originelen zijn ouder. Roderique heeft in 1730 zelf zijn betrekking opgezegd, zijn carrière werd door de affaire niet beschadigd.
En Eckhart? Zijn deelname aan de affaire is met het oog op zijn toenmalige betrekking zeker uit te sluiten. Zijn discussie met het Würzburger domkapittel had niets te maken met de Lügenstein-affaire. Voor de deelname van Hueber, of andere onbekende, naamloze personen aan de affaire, bestaan geen aanwijzingen. Eigenlijk blijft er nog maar één mogelijkheid over.... Dat Beringer de stenen niet zelf heeft gemaakt, ligt voor de hand. Maar waarom hield hij de heruitgave van de Lithographiae Wirceburgensis niet tegen, als hij er rekening mee moest houden dat hij met vervalsingen opgescheept was? Daar is maar één logische verklaring voor: Beringer wist hoe de Lügensteine tot stand waren gekomen!

Ook Beringer verloor zijn aanstelling niet; hij schreef nog verscheidene boeken (maar nooit meer over een aardwetenschappelijk thema) en stierf in 1738, veertien jaar na de Lügenstein-affaire. In 1767 verscheen een tweede druk onder de nu grammaticaal juiste titel Lithographia Wirceburgensis. Deze uitgave werd gedrukt met de clichés van de eerste oplage van 1726: Beringer heeft dus na het schandaal de clichés niet laten vernietigen.
Het begrip 'Lügenstein' is 180° gedraaid: Beringer werd niet belogen, hij was zelf de leugenaar!

Dit artikel is oorspronkelijk gepubliceerd onder de titel: "Wer hat hier gelogen? Die Würzburger Lügenstein-Affaire. Fossielien 2006, 21(3), pp. 15-19.

Geraadpleegde literatuur

Beringer, J.B.A. & G.L. Huebner, 1726, herdruk 2005. Lithographiae Wirceburgensis. Herdruk van de eerste druk van 1726, met 10 pp. Opdracht en 5 pp. Corollaria Medica door G.L. Huebner, en 98 pp., 22 afb. en 1 p. erratum door J.B.A. Beringer. Beringeria Sonderheft 5, Teil 1; Würzburg.
Niebuhr, B. & G. Geyer, 2005. Beringers Lügensteine: 493 Corpora Delicti zwischen Dichtung und Wahrheit. Beringeria Sonderheft 5, Teil 2: 188 pag., 506 fig., 1 tabel.; Würzburg.

Beide titels zijn uitgegeven door de vereniging 'Freunde der Würzburger Geowissenschaften', Universität Würzburg, Pleicherwall 1, D-97070 Würzburg. Informatie en e-mailadres zijn te vinden op: http://wwwalt.uni-wuerzburg.de/palaeontologie/Luegensteine/steine2.htm